

**ЛІТЕРАТУРНІ ПАЛІМПЕСТИ
ДРУКУЄТЬСЯ ВПЕРШЕ**

ОСИП НАЗРУК

**КНЯЗЬ ЯРОСЛАВ ОСМОМИСЛ
ПРОТИ ОРД ДЖІНГІСХАНА**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Бугров В. А., професор, голова

Радишевський Р. П., академік НАН України, заступник голови

Жулинський М. Г., академік НАН України

Нахлік Є. К., член-кор. НАН України, професор

Шевченко Л. І., член-кор. НАН України

Семенюк Г. Ф., професор

Грицик Л. В., професор

Романенко О. В., професор

Кагамлик С. Р., професор

Боронь О. В., професор

Луцій С. І., професор

Назарець В. М., професор

Демська-Будзуляк Л. М., професор

Сліпушко О. М., професор

Яременко В. В., професор

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міжнародна школа україністики НАН України
Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України

**Літературні палімпсести
Друкується вперше**

Серію започатковано 2011 року

ОСИП НАЗРУК

**КНЯЗЬ ЯРОСЛАВ ОСМОМИСЛ
ПРОТИ ОРД ДЖІНГІСХАНА**

Київ

УДК 821.161.2 Назарук Осип

ПРОЕКТ

*Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
Міжнародної школи україністики НАН України,
Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України*

**Літературні палімпсести
Друкується вперше**

**Науковий редактор і автор передмови
Ростислав Радишевський
Упорядники
Ростислав Радишевський, Віталій Назарець**

Осип Назарук. Князь Ярослав Осмомисл. Проти орд Джінгісхана. – К.: Видавництво Ліра-К, 2023. – 576 с.
ISBN 978-617-520-485-6

Осип Тадейович Назарук (1883-1940) – український письменник, політичний діяч, журналіст, довголітній редактор газети «Нова зоря». У його доробку – прозові, літературно-критичні і публіцистичні праці, книги воєнних репортажів «Слідами Українських січових стрільців», «Над золотою липою». Перші збірки його прози – «Суд Олекси Довбуша» та «Огні Срібної ночі». Найбільш відомі його історичні повісті: «Князь Ярослав Осмомисл», «Роксоляна», «Проти орд Джінгісхана». У нашому виданні виданні пропонуємо повість «Князь Ярослав Осмомисл», яка в 30-х роках була досить популярною.

УДК 821.161.2 Назарук Осип

ISBN 978-617-520-485-6

© О. Назарук, 2023
© Р. Радишевський, передмова, 2023
© Р. Радишевський, В. Назарець,
упорядкування і примітки, 2023
© Видавництво Ліра-К, 2023

Осип Назарук: історична проза в контексті громадсько-політичної діяльності

Осип Назарук помер 31 березня 1940 року. Через кілька днів, 4 квітня, в Успенській православній церкві Кракова відбулася панахида за упокій його душі. В останню путь цю невтомну людину проводжала невеличка українська громада, зокрема й політичні однодумці-гетьманці.

Та скоро після смерті прийшло забуття. Відомий історик Іван Лисюк-Рудницький ще п'ятнадцять років тому висловив слушні, актуальні й на сьогодні, зауваження щодо постаті письменника: «... він досі не дочекався належної оцінки, хоч як публіцист, журналіст, літератор і політичний діяч він був непересічною особистістю»¹. Справді, ще й дотепер не висвітлено життєвого і творчого шляху Осипа Назарука, а те, що було сказано про нього раніше, потребує неупередженого аналізу, опрацювання архіву та розпорошеної по всьому світі його спадщини. Наш великий обов'язок перед цим різнобічним політично-релігійним діячем та прозаїком — повернути читачеві його творчий доробок, розповісти про життя і діяльність, вироблений ним позитивний досвід, застерегти від помилок, яких він припустився, що, віримо, стане в пригоді під час побудови суверенної української держави.

Осип Тадейович Назарук (псевдоніми та криптоніми — Андрій Банашкевич, Андрій Чекановський, Святослав, Чужинець; А., А. Б., А. Ч., Б. А., Др. Н. О., Др. О. Н., Ч. А. та ін.) народився 31 серпня 1883 року в подільському містечку Бучач (тепер Тернопільська область) у незаможній селянсько-міщанській сім'ї. Його батько, Тадей Назарук, був кушніром (майстром із вичинки хутра та виготовлення хутряних виробів). Мати Анастасія з родини Чекановських була, за

¹ Липинський Вячеслав. Архів. Листи Осипа Назарука до Вячеслава Липинського. — Філадельфія, 1976. — Т. 7. — С. 15.

спогадами сучасників, жінкою надзвичайно лагідної та турботливої вдачі. Саме завдяки її старанням сина виховували в душі ідей високої національно-патріотичної свідомості, любові до України, її культурно-історичних традицій і державницько-визвольних прагнень. Саме материнські настанови, за спогадами письменника, пізніше уможливлювали його непрості взаємини з політиками різного ідейного штибу, різних напрямів та світоглядних орієнтацій.

Відома громадська діячка, голова Центральної управи Союзу українок Мілена Рудницька у своїх спогадах, написаних у 1974 р., постать О. Назарука охарактеризувала так: «З нього “бухала” стихійна сила, джерелом якої був тісний зв'язок з народом. А може краще сказати — зв'язок із землею, з її побутом і традицією... Вже сама його зовнішність була незаперечною ознакою селянського походження: незграбний, некрасивий, великі тяжкі руки, оброслі рудими волосками... Від селянських предків успадкував здоровий бистрий розум, прагматичний спосіб мислення, реалізм, невгамовний темперамент. Також його розсудливість, особиста обережність, його дотепність і спритність мали мужицьку закраску... Погляди Назарука мінялись, але він сам не мінявся — він залишився той самий. Міг бути грубим, коли йому хтось ступив на ногу. Подиву гідна його щирість, з якою розповідав про свої переживання, зокрема про еволюцію своїх поглядів. Самовпевненість і цілковита незалежність від opinii — це також його прикмети».

Початкову освіту майбутній письменник отримав у Бучацькій та Золочівській гімназіях. Із Бучацької гімназії його виключили 1900-го р. після закінчення 6-го класу через підозру щодо належності до таємного драгоманівського гуртка. Тому 7-й та 8-й класи гімназії він закінчував уже у Золочеві. Іспит на атестат зрілості Осип склав у вересні 1902 р. у Львові. Упродовж 1902–1905 рр. він навчався на юридичному факультеті Віденського університету, відтак два роки здобував вищу освіту у Львівському університеті, а наступних два роки — знову у Відні, де, зрештою, у 1912 р. здобув ступінь доктора права.

Уже в студентські роки Осип Назарук брав активну участь у громадському житті: працював у молодіжних організаціях, проймався

ідеями радикальної партії Галичини, проводив широку організаційно-виховну роботу серед мас. Зокрема, у 1902 р., коли відбувся хліборобський страйк на Бучаччині, він, не вагаючись, разом із адвокатом Анзельмом Мозлером виступив на його підтримку на сторінках газети «Служба двірська», а 23 січня 1907 р. став одним із організаторів студентської демонстрації, спрямованої проти засилля польської мови у Львівському університеті. Найбільш радикально налаштованих студентів, серед яких був й О. Назарук, поліція заарештувала. Деякі з них отримали незначні терміни тюремного ув'язнення. Осипаж, через відсутність доказів, поліція звільнила з-під арешту. Впродовж 1904–1905 рр. він був також й одним із очільників «Січі» (української студентської організації у Відні), а у наступні два роки — головою львівської «Академічної громади», одним із напрямів діяльності якої було збереження національної ідентичності Львівського університету. Пізніше О. Назарук писав, що «найгарячішим» періодом життя української академічної молоді були роки діяльності «Академічної громади». Саме тоді, за його словами, «наша молодіж видала більшу масу енергії, чим в усіх попередніх періодах разом». Через відверту зневагу тодішнього університетського керівництва до вимог, висунутих українськими студентами, частина з них вдалася до акції протесту, наслідком якого стало те, що на початку грудня 1901 р. понад 400 студентів-українців перервали своє навчання у Львівському університеті й продовжили його в інших вищих навчальних закладах Австрії. У такий спосіб українське студентство сподівалося примусити австрійські урядові кола та академічну верхівку університету прислухатись до їхніх вимог, а також сприяти активізації суспільної думки в університетських справах.

Уже тоді Осип Назарук зарекомендував себе як блискучий агітатор, промовець і цікавий, оперативний журналіст, його вільнолюбиві статті спочатку з'явилися в органі радикальної партії «Громадський голос», а потім — у найпрестижнішій тоді щоденній газеті «Діло». Одночасно вони вийшли й окремими брошурами. Однією з перших була «Що то є суспільні кляси. Боротьба кляс, пролетаріат, буржуазія, капіталізм і організація», надрукована 1907 року, а потім ще тричі

перевидана. Завдання цієї праці публіцист убачав у розтлумаченні в простій і зрозумілій для політично незаангажованого українського читача формі змісту тих понять, які він згадував у назві своєї статті. Людське суспільство він поділяв на два класи: «такі, що працюють і є позиточні, і такі, з котрих нема хісна», «одна то робучий нарід, друга — то мухомори і галапаси з людським лицем». Класову боротьбу, яка точиться між ними, та її характер автор визначав так: «Межи тими двома клясами мусить бути війна і то доти, поки робучий нарід не переможе мухоморів і галапасів та не заведе на сьвіті таких порядків, аби йому було добре, а не їм». Основними засобами цієї боротьби О. Назарук вважав: 1) вибори до парламенту, сейму, громадської ради; 2) страйк; 3) революцію або бунт. Розмежовуючи поняття буржуазії та пролетаріату, він зазначав, що становлення першої відбулося внаслідок Французької революції 1789–1799 рр. До класу буржуазії автор відносив багате міщанство, великих купців, фабрикантів: «Гніздом буржуазії є великі міста. Її підвалина — торговля і промисл». Пролетаріат, на думку автора, «то є робучий нарід, коротає свій вік скрізь: і в селах, і на фільварках, і в містах. Де він найтемніший, там йому найгірше жити». Важливе завдання визвольного руху робітничого люду О. Назарук вбачав у створенні такої політичної організації, яка змогла б «влекшити собі жите і борбу в супокійні часи, та прилагодити ся на час третього гатунку клясової борби на час революції»¹.

Політично-освітній та популяризаторсько-агітаційний характер мали й інші тогочасні брошури О. Назарука: «Про двох царів глибокої Росії: голод і шкорбут» (1906), «Руське віче у Львові» (1906), «Процес українських академіків» (1907), «По перших виборах на підставі загального рівного права голосовання. Огляд сил і тактики українсько-руських партій» (1907), «Про Івана Франка» (1910), «Що то є нарід або нація» (1911), «За що боремося?» (1911), «Про політичні партії» (1911) та інші.

Загалом його громадсько-політична діяльність охоплює кілька важливих періодів національно-визвольних змагань українців,

¹ Назарук О. Що то є: суспільні кляси, боротьба кляс, буржуазія, пролетаріат, капіталізм і організація. — Львів: Накладом Павла Волосенки, 1907. — 30 с.

починаючи від перших десятиліть ХХ ст. і закінчуючи міжвоєнним періодом перебування західноукраїнських земель у складі Другої Речі Посполитої та початком Другої світової війни. У цей період О. Назарук у різних українських та зарубіжних періодичних виданнях опублікував кілька тисяч своїх статей. Упродовж цього часу його політичні погляди не раз (і навіть радикально) змінювались. Незмінною залишалася лише щира любов письменника до батьківщини, його палка віра в національно-патріотичні ідеали співвітчизників і переконання у нагальній необхідності пошуку шляхів для їх практичного втілення. Життєвий шлях письменника, за словами М. Федунь, складався так, що йому часто доводилося бути безапеляційним, іноді кається в помилках, однак, незважаючи на всі перипетії долі, він залишався, як згадували сучасники, «чоловою постаттю в Галичині першої половини ХХ століття» (Іван Кедрин (Рудницький)). Більше того, «скрізь, де б йому не доводилося бути, він опинявся у центрі українського громадського та політичного життя, виступаючи як активний учасник подій, при цьому часто залишаючи на них значний особистий відбиток <...> Формування характеру митця відбувалося, безперечно, за законами народної моралі. Тому він, митець від Бога, завжди був прямолінійним, намагаючись дотримуватись норм релігії та права, що, звичайно, не могло не позначитись і на його писаннях»¹.

Світоглядні пріоритети О. Назарука стрімко еволюціонували впродовж усього його життя — від радикально-політичної до консервативної позиції. І. Кедрин-Рудницький, сучасник політика, у своїх спогадах зазначав: «Не було здається, в історії України другого діяча, який переходив стільки еволюцій світогляду і такі зміни політичних орієнтацій, як Осип Назарук»².

На початку своєї політично-публіцистичної діяльності письменник перебував під відчутним впливом ідей соціал-демократичної ідеології, ілюзій соціалістичних утопій, щоправда, дещо реінтерпретова-

¹ Федунь М. Передмова. Осип Назарук — письменник-мемуарист, мислитель, організатор // Осип Назарук. Мемуари. — Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2010. — С. 8.

² Кедрин І. Життя — події — люди. Споми́ни і коментарі. — Нью-Йорк, 1976. — С. 127.

них і практично пристосованих до національних реалій політичного життя Галичини початку ХХ ст., зокрема в сенсі всебічної підтримки патріотично налаштованої української молоді в її національно-визвольних прагненнях, бажанні бачити майбутню Україну вільною і незалежною державою. Головними речниками та ідейними організаторами тодішнього національно-визвольного руху українців Галичини були Національно-демократична партія та Українська радикальна партія. До останньої, яка декларувала себе партією всього трудового народу, на початку свої політичної діяльності в 1904 р. й приєднався О. Назарук, ставши пізніше секретарем її головної управи.

Водночас він наполегливо удосконалював свій професійний фах, працюючи, зокрема, упродовж 1909–1910 рр. у м. Монастирську (нині Тернопільська область) під керівництвом адвоката А. Мозлера, згодом отримав однорічну судову практику у Відні, а відтак — у 1912–1914 роках — в адвокатській канцелярії Є. Петрушевича в м. Сколе (нині Львівська область). Із 1905 і до 1923 р. О. Назарук був одним із членів управи львівського Союзу українських адвокатів. Адвокатську практику він не полишав до 1928 р.

У 1914 р. через звинувачення нібито в шпигунстві на користь Росії і надуману австрійською владою «співпрацю з державами Антанти» письменника ув'язнили спочатку в тюрмі м. Станіславова (нині Івано-Франківськ), а згодом — у таборі Талергоф (Австрія). Лише через чотири місяці, завдяки старанням української громадської спільноти, політика звільнили з-під арешту. Невдовзі він приєднався до лав Союзу визволення України, позапартійної організації, яка вбачала головною метою своєї діяльності руйнацію тоталітарних підвалин царської Росії та досягнення державної самостійності й соборності України.

Під час Першої світової війни, 6 серпня 1914 р. О. Назарук як старший десятник вступив до легіону Українських січових стрільців, де згодом дослужився до чину підхорунжого при 1-му полку УСС. Проте основним його заняттям у збройних силах була журналістська праця в прес-службі українських військ, поточні й регулярні кореспонденції до пресових органів Союзу визволення України: «Вісник Союзу визволення України», «Ukrainische Nachrichten», «Громадський голос»

та ін., унаслідок чого світ побачили збірники його воєнних репортажів «Слідами Українських січових стрільців» (1916), «З кривавого шляху Українських січових стрільців» (1916), «Над Золотою Липою. В таборах УСС» (1922). У 1915 р. письменник видав у Відні також збірку «Співанки УСС». Таким чином, пропагандою січового стрілецтва Осип Назарук спричинився до творення національних збройних сил як гаранта майбутньої незалежності України. І до сьогодні ці його праці залишаються одним із найбільш важливих та авторитетних джерел дослідження героїчного збройного шляху УСС. У вступі до першої з названих праць — «Слідами Українських січових стрільців» — автор зазначав: «Не знаючи, як і коли й де доведеться мені скінчити, чи перервати свою роботу, мушу її убрати в форму дневника вражінь, у котрім поміщуватиму також зміст документів і записок зі стрілецького життя...»¹. Він назвав його «сирим матеріалом» для майбутніх істориків, а для себе — щоденником. Із новоствореною українською армією письменник пов'язував великі сподівання: «Щоб не допустити зруйнування та поневолення рідного краю, необхідно організувати міцне, постійне й дисципліноване військо, перейняте однією ідеєю — ідеєю Самостійної Української Держави». О. Назарук ретельно збирав архівні свідчення, які стосувалися історії виникнення та етапів організаційного й військового поступів українського стрілецького руху, його головних військових здобутків, побуту та духовного життя українських воїнів-стрільців. І навіть попри те, що українським січовим стрільцям у складі австрійських збройних підрозділів доводилось брати участь у чужій для них війні, потерпати від знущань із боку чужоземних командирів, Управа УСС, за словами письменника, поставила собі завдання «зорганізувати і здисциплінувати великий український нарід на цілій кулі земній» і підготувати його до створення власної, вільної і незалежної держави.

У грудні 1914 р. Осип Назарук за дорученням керівництва Союзу визволення України здійснив поїздку до Швеції, де повинен був інформувати громадськість скандинавських країн про стан національно-визвольних політичних змагань українців. Під час цієї подорожі він

¹ Назарук О. Слідами Українських січових стрільців. — Видання СБУ, 1916. — С. 2.

зустрічався з багатьма політиками, ученими, письменниками, налагодив контакти з місцевими літературними часописами, невтомно популяризував у політичній і культурній спільноті цих країн яскраві сторінки історичного, політичного та духовного життя України.

Після повернення в 1915 р. до України О. Назарук працював секретарем Загальної української ради (створеної у Відні), продовжував збирати матеріали про діяльність українських січових стрільців, організував воєнний музей УСС у Львові. У 1916 р., перебуваючи на Волині й Холмщині, письменник збирав свідчення про історію та побут місцевого українського населення. У цей час він також написав такі свої публіцистичні та історіографічні твори, як «Олекса Довбуш і Карпатські опришки» (1915), «Як називається наш рідний край і нарід» (1915), «Над Стрипою. Спомини» (1917) та інші.

У 1918 р. О. Назарук перейшов до уряду Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) президента Євгена Петрушевича, для якого він редагував орган Української галицької армії — газету «Стрілець».

У листопаді 1918 р. Національна Рада Львова відрядила Осипа Назарука та В. Шухевича просити гетьманський уряд П. Скоропадського у Києві допомогти Українській галицькій армії обороняти Львів від польських військ. Зустрівшись із галичанами, гетьман П. Скоропадський пристав на пропозицію відправити на допомогу уряду ЗУНР полк січових стрільців Євгена Коновальця, дислокований на той час у Білій Церкві. Проте Стрілецька рада полку не підтримала прохання галицького делегата.

У цей час проти гетьмана, який, за словами В. Винниченка, мав «чорносотенно-російську орієнтацію», готувалося повстання, ініціаторами якого й стали січові стрільці полку Є. Коновальця, який вважав, що «Київ важливіший за Львів». «Я був дуже пригноблений цим, інстинктом відчував, що скріплення української державності скоріше можливе в Галичині, чим на Великій Україні. Але не було ради: люде, що довго сиділи тут і знали Україну краще, чим я, думали інакше», — згадував письменник у книжці «Рік на Великій Україні»¹.

¹ Назарук О. Рік на Великій Україні: Конспект споминів з української революції. — Відень, 1920. — С. 8.